

„TESSÉK LERAJZOLNI, HOGY MÁR NÉGYÉVES ELMÚLTAM.” A *LUDAS MATYI* ÓVODAKÉPE AZ ÖTVENES ÉVEKBŐL

Kóger Yvetta

Összefoglaló:

Jelen mikrokutató az „ötvenes évek” magyarországi óvodaügyének elemzése keretében a hazai magyar nyelvű sajtó nem szakmai orgánumaik közül a vizsgált korszak satirikus hetilapjában, a *Ludas Matyi*-ben keresi az óvoda sajtórepresentációjának specifikus megnyilvánulásait. Az újság az egykori óvodapolitikai hatás lenyomataként nemcsak szöveges, hanem képi emlékeket is tartalmaz.

Az állampárti időszakban nem volt ritka a gyermekeken keresztüli propaganda az intézmény népszerűsítése érdekében. A „gyerekszáj” egyik példája a címben idézett mondat.

Az óvodához köthető karikatúrák és kísérő szövegeik tanulmányozásával képet kaphatunk arról, hogy az egykori államvezetés milyen tartalommal kívánta megtölteni annak a preszkoláris intézménynek a fogalmát, amelyről feltehetően a lap olvasói közül is csak keveseknek volt közvetlen tapasztalata e korszakot megelőzően.

Kulcsszavak: „ötvenes évek”, óvoda, sajtóirodalom, szöveg és képin-terpretáció

Abstract:

This micro-research examines the care of the Hungarian kindergartens in the 1950s. Out of this era's Hungarian non-professional press *Ludas Matyi* had been selected, which was a satirical paper appearing weekly. In this magazine, kindergartens' specific press presentation forms can be found. The newspaper contains not only textual but also visual memories which are all based on the one-time kindergarden policy's influence.

Using children to promote the institution was uncommon. The title of this research which is a quote given by a child is a good example of this kind of propaganda.

By studying the cartoons and texts we can get a picture of what kind of content the former government intended to fill the definition of the pre-school institution. To be precise about kindergartens only a few readers of the paper had any direct idea of what came before this era. In addition, the visual elements of this specific socialist kindergarden image also came to light.

Keywords: 1950s, kindergarden, press literature, text and image interpretation

Bevezetés

Az „ötvenes évek” magyar óvodaiügyének kellő kutatói távolságból végzett elemzése még a kevésbé feltárt területek közé tartozik a neveléstörténeti kutatások palettáján. Az óvodatörténeti horizont szélesítését célzó vizsgálat során változatos elsődleges kútfők megtalálására törekedtünk a kutatási dimenziók orientálta forrásfeltárás keretében. Az ismertetett mikrokutatás a hazai magyar nyelvű sajtó egyik prominens lapjából, a *Ludas Matyi*-ből választotta az elemzendő adatkorpuszt. A nem szakmai újságok neveléstörténeti kutatásokba való bevonása elsősorban Kéri Katalin munkásságához köthető,¹ főként a dualizmus időszakával foglalkozott,² de az ötvenes éveket is érintette.³ A *Ludas Matyi* az egykori óvodapolitikai hatás lenyomataként szöveges és képi emlékeket is tartalmaz. Óvodapolitikaként értelmezhetjük az óvoda mint köznevelési intézmény ügyeibe különböző szintű jogszabályokkal való, egyre nagyobb mértékű beavatkozást, valamint az óvodához kötődő érdekek érvényesítése mentén körvonalazódó célok elérését szolgáló fejlesztési elképzelések összességét.⁴ Jelen kutatás a képi megjelenítés valóságból átemelt elemeinek és a parodizált szövegeknek, rejtett idézeteknek felismerését és megfejtését tűzte ki céljául. A szöveggörpuszok feldolgozása neveléstörténeti narratív módszerrel történik, melyet kiegészít, megerősít a képi motívumok elemzése. A kutatói kérdés, melyre választ keresünk: Mi-

¹ Baska Gabriella (2018): „Néptanítónak lenni nem comicum”. A Borsszem Jankó tanítóképe. In: Fehérvári Anikó (szerk.): *A Borsszem Jankótól Bolognáig. Neveléstudományi tanulmányok.* (Metszéspontok.) ELTE PPK – L'Harmattan Kiadó, Budapest. 13–32.

² pl. Kéri Katalin (2017): Tanult lányok, emancipált nők ábrázolása dualizmuskori karikatúrákon. *Gyermeknevelés*, 1. 4–17. http://epa.oszk.hu/02400/02411/00010/pdf/EPA02411_gyermekneveles_2017_1_004-016.pdf (letöltés dátuma: 2021. 04. 23.). <https://doi.org/10.31074/gyntf.2017.1.4.16>

Kéri Katalin (2018): *Leánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon.* Kronosz Kiadó, Pécs.

³ Pl. Kéri Katalin (2009): Gyermekábrázolás az 1950-es években a Nők Lapja címlapjain. In: Kozma Tamás – Perjés István (szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban 2008. Hatékony tudomány, pedagógiai kultúra, sikeres iskola.* MTA Pedagógiai Bizottsága, Budapest. 203–211.

⁴ E munkaféfiníció megfogalmazásához Kozma Tamás, Polónyi István és Nagy Péter Tibor oktatáspolitikára vonatkozó meghatározásai szolgálták alapul. Kozma Tamás (2012): *Oktatáspolitikai.* Elektronikus jegyzet. <http://mek.oszk.hu/11200/11203/11203.pdf> (letöltés dátuma: 2018. 10. 23.); Polónyi István (2008): *Ok-tatás, oktatáspolitikai, oktatásgazdaság.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.; Nagy Péter Tibor (2000): *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19. és 20. századi Magyarországon.* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

lyennek láttatta a sajtóban az államirányítás a társadalom tagjai számára az óvodát? Ennek nyomán a sajátosan formálódó szocialista óvodakép vizuális lenyomata is görcső alá kerül a hetilap grafikáinak vizsgálatán keresztül.

Elméleti háttér

A neveltetés kritikai (és nevelő) erejére építő „élclapok” forrásértéke

A magyar nyelv értelmező szótára⁵ a vicceket, tréfás elbeszéléseket és humoros, gyakran a jelen hibáit bíráló, satirikus cikkeket tartalmazó, tréfás rajzokkal, torzképekkel élénkített lapot vicclapként határozza meg, melynek a dualizmus korában használt régies kifejezése az élclap. E speciális sajtóorgánumot többféle téma analízisének emelték fókuszba, többek között a képi megjelenítésre, karikatúrára koncentrálván.⁶ Közöttük találunk olyan tanulmányokat, amelyek a *Ludas Matyi* elemzésére vállalkoztak,⁷ illetve neveléstörténet orientált írásokat pl. a dualizmus kori tanítóképről.⁸ Az egyre gazdagodó szakirodalmi paletta mutatja, hogy a történelemtudomány, illetve a neveléstörténet számára is alkalmas, kutatható források az élclapi közlések.

Az emberi élet legkülönbözőbb szegmenseiben megjelenő humor valamennyi kultúrának nélkülözhetetlen eleme.⁹ Egy adott korszak, így az „ötvenes évek” élclapjai is az aktuális társadalmi jelenségekre és történésekre, az éppen terjedőfélben levő új szabályoktól, a képződő új normáktól való eltérő viselkedésekre reflektáltak. Miért is népszerűek? Főképpen a teljes jelenidejűséghez kötődő ismeretközösség miatt, amely az

⁵ Bárczi Géza – Országh László (szerk.): (1959–1962): *A magyar nyelv értelmező szótára*. VII. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=vicclap> (letöltés dátuma: 2021. 04. 23.).

⁶ Pl. Tamás Ágnes (2015): Politikai állatsereglet a Borsszem Jankó hasábjain. *Magyar Könyvszemle*, 1. sz. 43–57. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00408/pdf/EPA00021_magyar_konyvszemle_2015_01_043-057.pdf (letöltés dátuma: 2021.04.23.). <https://doi.org/10.17167/MKSZ.2015.1.43>; Tamás Ágnes (2020): *Talpra magyar, hí az urna!*” *Választások és választási kampányeszközök élclapokban (1867–1875)*. Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Szeged.

⁷ Pl. Demeter Zsuzsanna (1986): Karikatúrák a Ludas Matyiban. *Histográfia*, 180.; Takács Róbert (2003): Nevelni és felkelteni a gyűlöletet. A Ludas Matyi karikatúrái az 1950-es években. *Médiakutató*, 4. évf. 1. sz. 45–60.; Fülöp Márton (2017): A szocialista munkaverseny a vicclapok tükrében. *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században*. http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/13_FulopMarton.pdf, 154–180. (letöltés dátuma: 2021. 11. 23.).

⁸ Pl. Baska Gabriella: i. m.; Somogyvári Lajos (2018): Államilag támogatott politikai karikatúra a „puha diktatúrában”: Kádári tabló 1963-ból. *Történelemtanítás*, 9. sz. 1–2.

⁹ Fülöp Márton (2017): i. m. 154.

élclap előállítói és kurrens közönsége között fennáll.¹⁰ Éppen ennek hiánya állítja próbatétel elé azt a kutatót, aki történelmi távlatból igyekszik megérteni e sajtóforrás üzeneteit.

Tamás Ágnes kutatásai¹¹ nyomán azt fogalmazta meg, hogy a vicclapokat hasonló felépítés jellemezte, vagyis verseket, rövid álhíreket, sajtószemléket, anekdotákat, vicceket foglaltak magukba. Forrásértéküket növeli, hogy képi elemeket, rajzokat is tartalmaztak. A karikatúrák vicceket, párbeszédeket illusztráltak, társadalmi csoportokat, típusokat jelenítettek meg képpel, hozzá tartozó címmel, esetleg képaláírással. Az analfabétizmus jellemezte időszakokban is sokatmondó a gúnyrajzok üzenete, mely szöveg nélkül is érthető volt. A vizuális üzeneteket sokszor hatásosabbnak tartották, mint a szövegeket. A szerzők az olvasók meglevő tudására támaszkodtak úgy, hogy azok átalakításával az aktuális kérdéseket meg tudják jeleníteni.

Monopolizált komikum – Az „ötvenes évek” Ludas Matyija

A szocialista társadalom kialakítása, a szocializmus építése idején a Magyar Népköztársaság Alkotmánya¹² ugyan kimondta a sajtószabadságot, ám a megvalósulás hétköznapi lehetőségei a vezető párt többdimenziós ellenőrző mechanizmusa mellett mégsem voltak adottak. A sajtótermékek az államhatalmi propaganda eszközeivé váltak. A satirikus lapok is csak kollektív agitátorként funkcionálva maradhattak fenn úgy, hogy nem jelenhetett meg bennük olyan tartalom, amit ne hagytak volna jóvá a legfelső fokon.¹³ Ezen elvárást kiszolgálva lett a *Ludas Matyi* egyeduralgó e műfajban, és csaknem ötven éven keresztül országsszerte terjesztette sokszor a társadalmat bíráló és gyakran felsőbb politikai akaratot közvetítő karikatúráit.¹⁴

A pártközpont sajtópolitikája a „pozitív humort” irányozta elő követendő példaként, vagyis a szocializmus építésén az elvárásoknak megfelelően dolgozókat nem volt szabad kigúnyolni, csak abban az esetben, ha a pártvezetés elégedetlen volt valamivel. Emiatt a karikatúrák is inkább nevelő jellegűek voltak, mintsem nevetetőek, hiszen a propagandiszti-

¹⁰ Fabó Edit (2007): *A magyar dualizmus kori karikatúrák és paródiák. A nőkkel kapcsolatos társadalmi sztereotípiák változása az élclapok tükrében*. Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelemtudományi Doktori Iskola. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/fabo/diss.pdf>, 5, 34.

¹¹ Tamás Ágnes (2020): i. m. 20–21.

¹² 1949. évi 20. törvény A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. *Magyar Közlöny*. Törvények és Rendeletek Tára, 1948. augusztus 20. 174. sz. 1355–1361.

¹³ Somogyvári Lajos (2018): i. m.

¹⁴ Takács Róbert (2006): Pesti humor a szocializmus idején. A karikatúra, a satíra és a politikai kabaré szerepe. 2000, 7–8. sz. 90–107.

kus feladatok egyértelműen a humor rovására mentek. A *Ludas Matyi*, amit karikatúrái adtak el, a harmadik legnépszerűbb lap lett az 1960-as évekre a *Népszabadság* és a tévéújság mögött.¹⁵

Módszertani háttér

Kezdeti kérdés és problémakör

Habár az első kisdedóvó intézmény megnyitása óta lassan 200 év telt el, az óvodahálózat jelentős bővüléséről, az óvoda köznevelési rendszerbe való betagozódásáról valójában csak az „ötvenes évektől” beszélhetünk. Az 1948-ban bekövetkező gazdasági-társadalmi-politikai változások, az ezek következményeként megfogalmazott elvárások is erősítették a 3–6 éves korú gyerekek nevelésének társadalmisítását, az addig többségében családi körben zajló nevelőtevékenység intézményes keretek közé „szorítását”. A hiányzó infrastrukturális és személyi feltételek ellenére a kisdedóvók államosításával elindult az a sokszor felemás folyamat, amelynek ellentmondásai az óvoda kettős – szociális és pedagógiai – funkciójából is eredtek.¹⁶ Az „óvodai expanzió” nyomán egyre több gyerek és szülei váltak klienssé az óvodai nevelés tekintetében. A fejlődési folyamat óvodatörténeti szempontból fontos dátuma az, amikor az óvodapedagógus szakma professzionalizálódásának egyik lépcsőfokaként 1959-ben elkezdődött az óvónők felsőfokú képzése, a képzés „akadémiaiává” válása. Hol van az óvoda mint intézmény helye, és mi a szerepe az ötvenes évek magyar társadalmában? Miként alakult a szovjet minta alapján formálódó rendszer kezdeti időszakában a magyarországi óvodaügy?

Vizsgálati minta

A korábban említett események által kijelölt időintervallum alapján a vizsgálatba bevont adatkorpusz a *Ludas Matyi* 1948 és 1959 között megjelent évfolyamainak lapszámaiból került ki (N=57). Az Arcanum Digitális Tudománytárban a hetilap minden száma elérhető. A mintavétel szelektív stratégiával¹⁷ a kisdedóvó, óvoda, óvodás, óvónő, óvónéni, napközi, szülő keresőszavak segítségével történt. A keresés mind szöveges,

¹⁵ Lásd részletesen: Takács Róbert (2003.; 2006), Fülöp Márton (2017): i. m., Somogyvári Lajos (2018): i. m.

¹⁶ Vág Ottó (1979): *Óvoda és óvodapedagógia*. Tankönyvkiadó, Budapest.; Kelemen Elemér (2000): Az óvoda a magyar társadalom történetében III. *Óvodai Nevelés*, 53. évf. 6. sz. 252–256.

¹⁷ Sántha Kálmán (2006): *Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban*. Gondolat Kiadó, Budapest. 79.; 82.

mind képi reprezentációt eredményezett. A szövegek között olvashatunk hosszabb-rövidebb karcolatokat, anekdotákat, a levelezési rovatban fikatív leveleket például óvodások „aláírásával”, verseket és kishíreket. Egy-egy üzem, állami gazdaság vagy termelőszövetkezet életéről is láthatunk grafikus beszámolót, érintve a hozzájuk tartozó óvodát vagy napközit.

Az iskoláskor előtti gyermeknevelést érintő írásokból a legtöbb 1953-ban jelent meg. Ez az év több szempontból is jelentős a magyar óvodatörténetben, új dekrétum került elfogadásra, mely felváltotta az 1891. évi első kisdédóvási törvényt. Az 1953. évi III. törvény¹⁸ cím szerint szintén a kisdédóvásról szól, habár egy 1948-as kormányrendelet¹⁹ már tartalmaz meghatározást az óvoda megnevezés használatára. A „gyűjtőfogalom” alá némileg eltérő jellegű létesítmények rendelődtek, ezért került be a mintavételnél a keresőszavak közé a napközi kifejezés is.

Mészáros István a kisdédóvás fogalom 1953-as alkalmazása magyarázataként visszautal az első hazai tanügyi kongresszus jegyzőkönyvére, amelyben „a kisdédóvás kifejezés a kisgyermekek egész szervezett oktatás- és nevelésügyét jelentette, az óvoda szó pedig magát a konkrét intézményt”.²⁰ Ezért található a keresőszavak között a kisdédóvá, aminek a köznyelvből való kiszorulását, az óvoda kifejezés általánossá válását jelzi, hogy csupán egy találatot adott a keresés a múltra való visszautalásként.²¹

Az 1953-ban elfogadott jogszabály a korszak ideológiai és politikai bélyegét magán viselve a kisdédóvás feladatát – a társadalmi célnak alárendelve – az óvodáskorú gyermekek szocialista pedagógiai célkitűzések szerinti nevelésében, gondozásában és az általános iskolai tanulmányokra való előkészítésében határozta meg.²² Ez jelezte a pedagógiai funkció erősödését, az óvoda intézménye úgymond az iskolához rendelve foglalhatta el helyét a közoktatás rendszerében.²³ A szociális és pedagógiai funkció új megközelítése és értelmezése már az említett 1948-as kormányrendelettel elkezdődött. Majd alapvető funkcióként való kodifikálásaként tekinthetünk arra, amikor 1949-ben az óvodák felügyeleti joga – az 1936-os váltást követően – a népjóléti minisztérium hatásköréből

¹⁸ 1953. évi III. törvény a kisdédóvásról. *Magyar Közlöny*, 1953. március 24. 9. 73.

¹⁹ A magyar köztársaság kormányának 8.400/1948. Korm. számú rendelete a kisdédóvás tárgyában. *Magyar Közlöny*. Rendeletek Tára, 1948. augusztus 14. 183. sz. 1783–1784.

²⁰ Mészáros István (1979): Az óvoda szó megjelenése. *Magyar Nyelv*, 75. évf. 1. sz. 83.

²¹ Csorna Béla: Ma történt Gugyerákkal. *Ludas Matyi*, 1948. május 3. 4. évf. 18. sz. 7.

²² Kelemen Elemér (2000): i. m. 252–253.

²³ Kövér Sándorné (1993): Idézi: Pálfi Sándor (2011): A magyar óvoda tanulászemplé-
letének sajátosságai az 1950'-s években az óvodai alapidokumentumok tükrében. In: Kovácsné Bakosi Éva (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok III. Tanulmánykötet a Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar oktatóinak írásából*. DE Gyermeknevelési és Felnőttképzési Kar, Hajdúböszörmény. 137–149.; Molnár Balázs – Pálfi Sándor – Szerepi Sándor – Vargáné Nagy Anikó (2015): *Kisgyermekkori nevelés Magyarországon*. *Educatio*, 24. évf. 3. sz. 121–128.

újra visszakerült a Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz (továbbiakban VKM).²⁴

A további, óvodát érintő „kistémák” főként a vizsgált hetilapban megjelenő képi elemekkel összefüggésben kerülnek kifejtésre.

Adatelemzés

A szöveg és a kép egyenrangú partnerei egymásnak, sőt modern társadalmunkban domináns tényező a vizualitás, de már az ötvenes évek sajtóorgánumaiban is fontos eszközei voltak a képek különböző formái a propagandisztikus világábrázolásának, az épülő szocialista társadalom konstruálásának. Ebből következik, hogy az adott korszak kutatói számára bőséges információhordozók lehetnek, mint történeti források.²⁵

A képeket meg kell különböztetni a szövegektől, hiszen más elemzési technikát igényelnek. A képek valóságábrázolása Fuchs²⁶ szerint egyszerre komplex és szelektív, a kutatás résztvevői számára más és más jelentéssel bírhat. Emellett jelentését szövegben kell megragadnunk, szöveggé kell alakítanunk, hogy fel tudjuk dolgozni. A képek többféle szempont és stratégia alapján elemezhetők a kvalitatív társadalomtudományi kutatásban. Különböző megközelítésekről olvashatunk Sántha Kálmán²⁷ könyvében, ahol a karikatúrák is említésre kerülnek, amelyekből információkat nyerhetünk a világ reprezentálásának megértéséhez. A humoros vagy gúnyos képi ábrázolás elemzése során feltérképezzük azt a cselekvést, amit helyettesít, illetve megértjük azt a módot, ahogyan a cselekvés realizálódik. Ehhez a Panofsky-féle ikonográfiai modell Mietzner és Pilarczyk által használt négy szintű, továbbgondolt változatát alkalmazzuk,²⁸ hiszen a módszert a német szerzőpáros tette közvetle-

²⁴ Vág Ottó (1979): i. m.; Kelemen Elemér (2000): i. m. 252.

²⁵ Sántha Kálmán (2013): *Multikódolt adatok kvalitatív elemzése*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest. 54–55.

²⁶ Fuhs, Burkhard (2003): Fotografie als Dokument qualitativer Forschung. In: Ehrenspeck, Y. – Schäfer, B. (Hrsg.): *Film- und Fotoanalyse in der Erziehungswissenschaft. Ein Handbuch*. Opladen, Leske und Budrich, 37–54. https://doi.org/10.1007/978-3-322-97489-1_3

²⁷ Sántha Kálmán (2013): i. m. 54–96.

²⁸ Mietzner, Ulrike – Pilarczyk, Ulrike (2008): Bilder als Quellen in der erziehungshistorischen Forschung. In: Pukánszky Béla (szerk.): *A neveléstörténetírás új útjai*. Gondolat Kiadó, Budapest. 194–213.; (2010): A képtudomány módszerei a neveléstudományi és társadalomtudományi kutatásokban. *Iskolakultúra*, 20. évf. 5–6. sz. 3–20.; (2013): Képek forrásértéke a neveléstörténeti kutatásban. In: Hegedűs Judit – Németh András – Szabó Zoltán András (szerk.): *Pedagógiai historiográfia. Új elméleti megközelítések, metodológiai eljárások*. ELTE Eötvös Kiadó – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. 31–50.

nül felhasználhatóvá a pedagógiatörténeti kutatások számára.²⁹ A képen látható elemek értelmezés nélküli felsorolását jelentő preikonografikus, valamint a kép alapján formálódó téma mélyebb jelentés nélküli ikonografikus leírása jelenti a kezdeti lépéseket. Ezt követi az ikonografikus interpretáció, amely már az alkotó által explicit módon kifejezett mélyebb tartalmakra irányul. Befejezőként az ikonológikus interpretáció keretében a nem explicit kifejezett, de a kép által arra utaló jeleket tartalmazó mélyebb jelentések feltárása zajlik.³⁰

Eredmények és értelmezésük

Óvodaügy a szocialista óvoda „hőskorában”

A magyarországi intézményes kisgyermeknevelés formálódási folyamatában is fordulatot jelentett az 1948-as év a politikai, gazdasági és társadalmi változások következményeként. Az addigi óvodapedagógiai tradíciók megszakadtak, a korszakot az új elveknek való megfelelés, a változtatás, javítás folytonos vágya (vagy kényszere?) jellemezte.³¹ A kisdedovók államosításával az iskoláskor előtti nevelés intézményei egységes, állami irányítás alá kerültek, és az óvodának a köznevelési rendszerbe való beillesztésével ki kellett venni részét abból a tudatos tevékenységet igénylő folyamatból, személyiségalkító munkából, amit a központi államirányítás kijelölt számára.³² Emellett azonban gyermekvédelmi intézményként is tekintettek rá. A kettős funkciót a vizsgált korszakban elsőként az 1951-es „Rendtartás az óvodák számára” című dokumentum határozta meg világosan.³³ Az óvodáskorú gyermekek szüleikhez eljutó újságok, így a *Ludas Matyi* is, inkább a szociális, szociálpolitikai funkció aspektusából közvetítettek információkat olvasóik felé. Az óvodáskorú gyermekek addig elsősorban családi keretek között zajló nevelésének társadalmisítása magasztos célként jelent meg az akkori államhatalom zászlaján, de a szülők széles körében való elfogadtatásához propagandá-

²⁹ Tamba Renátó (2017): A szabadidő a kalksburgi jezsuita kollégium fényképein. In: Rébay Magdolna (szerk.): „...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...” *Arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században*. Belvedere Meridionale, Szeged. 145–191. <https://doi.org/10.14232/belvbok.2017.58532.f>

³⁰ Mietzner-Pylarczyk (2008): Idézi: Sántha Kálmán (2013): i. m. 70–71.; Lásd még pl.: Géczy János (2008): Ikonológia-ikonográfia mint a történeti pedagógia segédtudománya. *Iskolakultúra*, 18. évf. 1–2. sz. 108–119. Somogyvári Lajos (2015): *Ikonográfia a neveléstörténet-írásban Pedagógiai életképek a hatvanas évekből*. Gondolat Kiadó, Budapest.

³¹ Kóvér Sándorné (1993): *Az értelmi nevelés története óvodáinkban 1828–1975 között*. Hajdúböszörmény. 93.

³² Vág Ottó (1979): i. m.

³³ Léderer Pál (1991): Nyomás az óvodákon. *Esély*, 3. évf. 2. sz. 92–104.

ra volt szükség. Az óvoda igénybevételére hívja fel a figyelmet 1949-ben a *Ludas Matyi* egyik rövid közleménye. A propagandaszöveget a gyerekek „szájába adja”, pellengérré állítva az óvodakerülőket. „*Felháborító! Itt lógnak a téren a legnagyobb játékidőben.*”³⁴ Érdemes megemlíteni, hogy ekkor még érvényben van az 1891. évi óvodai törvény,³⁵ amely kimondja a szülő számára az óvodába járatás kötelezettségét, habár az óvodakötelezettség megvalósulási feltételei még évtizedekig nem lesznek adottak.

Az óvodai férőhelybővítés szükségességének legtöbbet hangoztatott magyarázata a Minisztertanács határozata a termelésben részt vevő nők számának emeléséről.³⁶ Az ötvenes évek kutatói közül Schadt Mária³⁷ részletesen tárgyalja a nők társadalmi egyenlőségét hirdető jelszavak hivatalos ideológiából eredő mögöttes céljait, melyek látenszen megbújhattak az egykori újságok sorai között is.

Minden a terü szerint halad?! – Bővülő óvodahálózat

A nők alkotmányban rögzített egyenlő jogainak érvényesülése érdekében elkezdődött az óvodahálózat extenzív bővítése. A szovjet gazdasági modelltől átvett, szélsőségesen centralizált tervgazdálkodás generálta azt az erőltetett növekedést, amely az 1948–1956 közötti időszakot jellemezte. A vidéki körülményekre jelentős hatással volt a mezőgazdaság tulajdonosi szerkezetének átalakítása, a kollektivizálás többször elinduló erőltetése, városokban pedig az intenzív iparosítás. A kollektivizálás kényszerítő eszköze a kötelező beszolgáltatás volt, így a teljes kifosztástól való menekülés legbiztosabb útja a termelészövetkezetbe való belépés lett,³⁸ amelynek ösztönzésére szintén propaganda folyt. Az egész család, így az anyák, ez iránti elköteleződését kívánták motiválni a gyermekek számára biztosított ellátási-felügyeleti-nevelési lehetőséggel. 1950-ben, a hamarosan termelészövetkezetté alakuló kiskunhalasi Vörös Szikra termelőcsoportban állami óvónő gondoskodik 25 „poronty-

³⁴ Felháborító. *Ludas Matyi*, 1949. április 15. 5. évf. 16. sz. 8.

³⁵ 1891. évi 15. törvénycikk a kiseddóvásról. *Budapesti Közlöny*, 1891. május 6. 103. sz. 1–4.

³⁶ A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 1.011/1951. (V. 19.) számú határozata a termelésben résztvevő nők számának emeléséről. *Magyar Közlöny*, 1951. május 19. 77. sz. 438–440.

³⁷ Schadt Mária (2003): *A feltörekvő dolgozó nő. Nők az ötvenes években*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.

³⁸ Tomka Béla (2011): Gazdasági változások és a fogyasztás alakulása a huszadik századi Magyarországon. In: Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác (szerk.): *A mi 20. századunk*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kolozsvár. 101–180.; Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.

ról” a gyermekotthonként aposztrofált óvodában.³⁹ 1951-ben a bábolnai állami gazdaságban – a szocialista munkaversenyek apropóján – a fogatos brigád vállalta a játszótér elkészítését az óvodához.⁴⁰ A patronálás a Rákosi-korszak sztahanovista mozgalmához kötődött, a társadalommal való kapcsolatépítés, a társadalmi segítség érdekében biztatták az óvodákat patronáló szervezetek keresésére.⁴¹ A hetilap cikke mellé propagandakép készült (1. kép).

1. kép. „A bábolnai Állami Gazdaság óvodája és Császár Lacika, az óvoda gyöngye.”
(Forrás: Ludas Matyi a bábolnai Állami Gazdaságban. Ludas Matyi,
1951. április 26. 7. évf. 17. sz. 8.)

Egy idilli, vidéki óvodaépület és óvodás képe látható a karikatúrán. Vidám gyerekek lépkednek kézen fogva az Állami Gazdaság kapuja fe-

³⁹ Németh Zoltán: Ludas Matyi a kiskunhalasi Vörös Szikra termelőcsoportban. *Ludas Matyi*, 1950. július 21. 6. évf. 30. sz. 8.

⁴⁰ Ludas Matyi a bábolnai Állami Gazdaságban. *Ludas Matyi*, 1951. április 26. 7. évf. 17. sz. 8.

⁴¹ MNL FML Megyei Tanács Oktatási Osztályának körlevele az óvoda működéséről szóló jelentés tárgyában. XXIII. 13a, Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Művelődésügyi szakigazgatási szervének iratai, Oktatási és Népművelési Osztály iratai/Óvodák, 1952. 851–852. sz. (25–26.d.)

lé. Vállukon uzsonnás táskájuk, ami jelzi, hogy hazafelé indulnak. Nem minden intézmény tudta biztosítani azonnal a napközi-ellátáshoz tartozó napi háromszori étkezést, illetve nem minden szülő vállalta az étkeztetéssel járó többletköltséget.⁴² Ez egyrészt az óvodák általános anyagi és emberi erőforrásainak a szűkössége miatt alakult így, másrészt – főként – a vidéki családokra jellemző, hogy anyagilag jobban jártak, ha a gyermek a térítési díj befizetése helyett magával vitte az otthoni ebédet.⁴³ A háttérben látható egy szocialista típusú terv alapján épített óvoda, mely látni szeretnénk, hogy a központi vezetésben egy családi házat idézve kívánta a gyermekek második otthonává válni. Új típusú napközi otthonos óvoda építését preferálta a központi vezetés, de a vizsgált időszakban ebből valójában még kevés készült el. Az óvodásokat több esetben kényszermegoldásból olyan épületben helyezték el, amelyek nem óvodának készültek, adottságaikban nem igazán feleltek meg az ilyen korú gyermekek ellátásának.⁴⁴

Császár Lacika a „hivatalos”, szovjet mintát követő, pártideológiai célokat kifejező gyermekszemléletet vizuális lenyomata. A gyerekek helyzete ekkor pozitív beállítással jelenik meg, a kirobbanó optimizmus hatja át. A gyerekek boldogan, vidáman néznek ránk a képekről.⁴⁵ Lacika egészséges, tiszta ruhába öltöztetett kisfiú, ahogy minden óvodába járó gyermek Magyarországon. Sugallja, hogy ennél jobb helyen nem is lehetne, amíg szülei az Állami Gazdaság földjein dolgoznak.

A gyermekekről való gondoskodás intézményeinek létrejötté több esetben késlekedett a bürokrácia vagy az ígéret megvalósulásának elmaradása miatt. Ezért is volt fontos feladata a szülői munkaközösségnek a társadalmi segítség lehetőségeinek felkutatása, a patronálás ösztönzése. A surjáni állami gazdaság beszámolójához Sándor Károly készített egy rajzot (2. kép) a napköziben éppen tornázó felnőttekről és gyerekekről, és Mikes György egészítette ki ironikus, a rendszer hibáit kritizáló dialógussal.⁴⁶

⁴² Pl. MNL FML. Uo. 851-125/1952. az ebédfizetés problémája a napköziben.

⁴³ Aczél Zsófia (2012): Üzemi óvodák 1945 és 1975 között. *Iskolakultúra*, 22. évf. 5. sz. 37–55.

⁴⁴ Pl. MNL FML. Uo. Jelentés az állandó óvodák/napközi otthonok helyzetéről.

⁴⁵ Kéri Katalin (2003): i. m. 233–234.

⁴⁶ Mikes György: *Ludas Matyi a surjáni állami gazdaságban*. *Ludas Matyi*, 1953. május 28. évf. 9. sz. 22. 8.

2. kép. „GYEREKEK: Igazgató bácsi, ugye mire beiratkozunk az egyetemre, elkészül a napközi otthonunk?”

IGAZGATÓ: Ha a „Gazdép”-re [a Középmagyarországi gazdasági építkezési vállalat] várunk, csak akkorra. De mi már most hozzáfogunk és három hét múlva kész lesz.”

(Forrás: Mikes György: *Ludas Matyi a surjáni állami gazdaságban. Ludas Matyi, 1953. május 28. 9. évf. 22. sz. 8.*)

Az üzemlátogatások beszámolóiból sem maradhatott ki az óvoda. Az óbudai harisnyagyár dolgozói napközi otthonukkal büszkélkedtek, amely csecsemőkortól iskolába lépésig vállalja az ott dolgozó asszonyok gyermekeinek felügyeletét. A cikk írója – az e tanulmány címét is adó – „gyerekszájjal” hozta közelebb a mondanivalót olvasóihoz, amikor az egyik óvodást idézte: „Tessék lerajzolni, hogy már négyéves elmúltam.”⁴⁷

Az óvodáskorú gyerekek számát tekintve 1955-ig stagnálásról beszélhetünk, majd 1956 és 1958 között egy erőteljesebb növekedésről. A pártvezetés szerint a népességszám növekedése a rendszer legitimációját jelentette, így prioritást élvezett a célok között a gyermekvállalási kedv ösztönzése. Az 1953-tól bevezetett anya- és csecsemővédelmi intézkedések, az abortusz lehetőségének drasztikus korlátozása, illetve a propaganda hatására a születési arányszám 1954-re elérte a 20. század második felének legmagasabb értékét, ami európai viszonylatban is kiemelkedően magasnak számított. Az óvodai ellátás igényéhez kapcsolódó társadalmi elvárások mértéke nem vált feszítettebbé, ám az ún. Ratkó-korszak eredményezte demográfiai hullámhegy elérte az óvodákat, és tehertételként nehezedett az intézményrendszer teljesítőképességére. Annak ellenére, hogy a tervezési előírányzatok folytonosan túlszárnyalták a korábbi

⁴⁷ Ludas Matyi az óbudai harisnyagyárban. *Ludas Matyi*, 1952. február 20. 8. évf. 8. sz. 8.

döntéseket, a realitásokat és a kudarccokat nem lehetett teljesen elhallgatni.⁴⁸ Az óvodahálózat bővülése összefüggött a településfejlesztési politikával. Bizonyos területek prioritást élveztek, pl. „*régi és új ipari települések, valamint az állami gazdaságok, gépállomások, termelészövetkezeti községek és városok*”.⁴⁹

A „Le a bürokráciával” rovatban olvashatunk arról, hogy Szolnokon is kevés az óvoda, de az építés már nem fért bele az 1959-es évbe. Palásti László író így ad humorosan nyomatékot a megoldandó problémának: „*terv, az ter, amelynek készítői néha nem számolnak azzal, hogy a kislányok növekedését nem lehet elhalasztani és 1960-ra »beütemezni«...*”⁵⁰

A női gondok Vasvári Anna általi finom humorú prezentációja az óvodahálózat bővítésről is szól. Ő az egyik legismertebb női karikaturista az ötvenes években. Főleg a női dolgok szószólója, akit főként a család témaköre foglalkoztatta. Karikatúráin mindezt finoman, elegánsan, kulturáltan, önironikusan, kiváló rajzokkal jelenítette meg.⁵¹

3. kép. „Mosógép nincs, de bővül az óvodák és a — Hely nincs, de már van mosógép! ... napközi otthonok hálózata ...”

(Forrás: *Változatosság*. Ludas Matyi, 1959. március 5. 15. évf. 10. sz. 7.)

⁴⁸ Bővebben lásd: pl. Aczél Zsófia (2012): i. m.; Kéri Katalin (2003): i. m.; Schadt Mária (2003): i. m.; Léderer Pál (1991): i. m.

⁴⁹ 1953. évi III. törvény a kisdédóvásról. *Magyar Közlöny*, 1953. március 24. 9. sz. 73.

⁵⁰ Palásti László: Szolnoki séta. *Ludas Matyi*, 1959. október 1. 15. évf. 40. sz. 14.

⁵¹ Gyöngy Kálmán (2008): *Magyar karikatúristák adat- és szignótára 1848–2007*. Ábra KKT, Budapest.

A 3. kép bal oldalán egy műszaki áruház eladó-pultja, a háttérben rádiók, melynek a lakosság körében való elterjedése az ötvenes évekre tehető. A pult előtt egy asszony karon ülő gyermekével. A felirat szerint mosógépet szeretne venni. A pultra köpenyes, nyakkendőes eladó támaszkodik, testtartása sajnálkozást fejez ki. Mosógéppel nem tud szolgálni, de látva a kicsi gyermeket, azzal biztatja az anyát, hogy bővül az óvodahálózat. Ezzel sugallja, hogy mire a pici óvodáskorúvá válik, biztosan lesz helye az óvodában. A kép jobb oldalán két évvel későbbi esemény kerül megjelenítésre. Az állami óvoda ajtaja előtt ugyanaz az asszony áll, karján szintén egy picivel, de mellette már az óvodássá cseperedett másik gyermek. Az ajtóban fehér köpenyes, mosolygós óvónő fogadja őket, férőhelyhiány miatt azonban nem tudják a kisfiút felvenni. A két évvel korábbiakra visszaautalva azzal nyugtatja az anyát, hogy most már viszont vásárolhat mosógépet. Ez a karikatúra is arról tanúskodik, hogy az óvodahálózat bővítésének üteme nem tudott lépést tartani az egyre növekvő szülői igényvel. A tervezés–megvalósulás állami szisztémájának finom bírálata érződik belőle.

Illuzórikus óvodakép

A paternalista állam propagandacélra használt sajtóorgánumainak cikkei arról igyekeztek meggyőzni a családokat, hogy a gyerekeknek milyen jó helye van az óvodában, illetve mekkora segítséget jelent a működtetésük a dolgozó szülők számára. A közvetített óvodai életképeket az optimizmus hatotta át, mely a rendszer egyik legfontosabb politikai-lélektani alapját jelentette.⁵²

Gádor Béla szerkesztő egy gyárlátogatás „margójára” írva mesél egy riporter napközis élményeiről.⁵³ Ha már ott járt, nem tudta megállni, hogy ölébe ne kapjon néhány apróságot, akik éppen ebédeltek, úgyhogy jól összemázolták a képét paradicsomszósszal. Ez is hangsúlyozza a napközi otthonos ellátás azon vívmányát, hogy a szinte egész napos gyermekfelügyelet mellett az oda járók napi háromszori vagy négyszeri étkezését is biztosítja, a nyitva tartástól függően.⁵⁴

Miklós Ottó saját élményként mutatja be kapcsolatát az üzemi napközivel, azt, hogy miként lett a gyerekek és a szüleik kedvence, segítője. Manifeszt üzenetként arról ír, hogy komoly siker a napközi megléte, és hogy „boldog és elégedett volt minden szülő, mert tudta, hogy amíg a gyerek játszik, és alszik, addig ő dolgozik, s ez módfelett megnyugtató”. Nem

⁵² Aczél Zsófia (2012): i. m. 40.

⁵³ Gádor Béla: Riport a riportról. *Ludas Matyi*, 1950. március 30. 6. évf. 14. sz. 7.

⁵⁴ MNL FML. Uo. Jelentés az állandó óvodák/napközi otthonok helyzetéről.

volt ritka ebben a korszakban az ún. inspekció, vagyis amikor „ügyeletként” hozta-vitte, felügyelte egy-egy szülő a többiek gyermekeit. Az ötvenes évek elején ezt a szülői munkaközösség szervezte, így segítették egymást a szülők.⁵⁵ Hősünknek nincs egy szabad délutánja, sőt egy hete, már reggelente is szolgálatban van. Magában pedig summázza, hogy soha nem lesz vége, „mert az igaz, hogy a gyerekek idővel felnőnek, de akkor viszont jönnek már az – unokák”.⁵⁶

Az egykori propaganda kedvelt eszköze volt a jelen szembeállítása a múlttal, amikor a korábbi rendszer hibáinak felnagyítása felerősítette a fennálló rendszer eredményeit, a szocializmus felsőbbrendűségét.

4. kép. „Ma csoporttag, s míg dolgozik, nincs gondja a gyerekre, Napköziben rá van bízva hozzáértő kezekre.”⁵⁷

(Forrás: Egy asszony útja a multban és most. *Ludas Matyi*, 1952. január 3. 8. évf. 1. sz. 4.)

⁵⁵ Jól működik Óbudán a „mama-inspekció”. *Friss Újság*, 1950. április 12. 55. évf. 84. sz. 6.

⁵⁶ Miklós Ottó: Én és az üzemi napközi. *Ludas Matyi*, 1951. augusztus 23. 7. évf. 34. sz. 3.

⁵⁷ Egy asszony útja a multban és most. *Ludas Matyi*, 1952. január 3. 8. évf. 1. sz. 4.

A nők társadalmi szerepének változása folytán előtérbe került, hogy mi mindenben lett más, „könnyebb” az életük. A vidám hangulatú rajzon (4. kép) egy új építésű napközi otthon, mellette fák és a kelő nap. Az ablakon és az üvegajtón keresztül számos gyerek körvonala látszik, akik benépesítik a napközit. Egy fejkendő, szoknyás asszony két kisgyermek kezét fogva sétál az épület felé. Öltözetük mutatja, hogy falusi környezetben élnek. Az arccal felénk forduló kisfiú vidám, a gyermekek mozgulatai azt sugallják, hogy szinte szaladnának a napközibe. A képet kísérő rímes szöveg a kollektivizáláshoz kapcsolódóan igyekszik meggyőzni a falusi asszonyokat, hogy ha önként belépnek a termelőcsoportba, akkor is lesz, aki gondját viseli gyermekeiknek.

Stella Adorján humorista, újságíró, műfordító, színpadi szerző tollából olvashatunk részletesen Kalocsai Klári óvónéni óvodásainak egy napjáról. A beszámoló mellé készült rajz (5. kép) egy újabb Vasvári Anna-alkotás.⁵⁸

Az idilli, angyalföldi óvodában éppen gőzölgő kakaóhoz és omlós friss brióshoz kívántak jó étvágyat a naposok. *„A jó óvodás első kötelessége nőni és hízni. Mosolygó doktor néni ügyel arra, hogy mindenki teljesítse ezt a feladatot.”* Az elemzett időszakban jogszabály írta elő a gyerekek egészségügyi felügyeletét.⁵⁹ A csoportszobáról így írt a szerző: *„Mintha tündérországban és annak is legszebb játékboltjában lépkednénk [...] Ragyog a szoba a tisztaságtól. mint ahogy ragyog a gyermekek vidám szeme is a napfényes, meleg szobákban.”* A „minden tökéletes” érzékeltetéséhez itt is megjelenik a múlttal való összehasonlítás. Emellett azonban nem maradhat el az apró hibák említése sem. Az óvoda legcsintalanabb hallgatója Szőnyi Lacika, aki azonban nem tehet a viselkedéséről, hiszen a nagymamája nevelte és nagyon elkényeztette. Itt érzékeltetik a családi nevelés negatív hatását, aminek ellensúlyozására az óvoda hivatott. Manifeszten propagálják az intézményes nevelés szükségességét. *„Mire az évadvégi óvodai kollokviumokra kerül a sor, Lacika is éppen olyan illedelmes gyermek lesz, mint a többi.”* Az óvoda köznevelési voltát erősítendő, von párhuzamot a szerző az egyetemmel, használva a hallgató és a kollokvium szavakat.

⁵⁸ Stella Adorján: 179 jó gyerek és 1 „rossz”. *Ludas Matyi*, 1953. március 5. 9. évf. 10. sz. 6.

⁵⁹ A Magyar Népköztársaság minisztertanácsának 172/1951. (IX. 16.) M. T. számú rendelete az egészségügyi miniszter ügykörének újabb szabályozása tárgyában. *Magyar Közlöny*, 1951. szeptember 16. 136. sz. 972.

5. kép.

(Forrás: Stella Adorján: 179 jó gyerek és 1 „rossz”. *Ludas Matyi*, 1953. március 5. 9. évf. 10. sz. 6.)

A képen (5. kép) óvodai öltözékben körben álló kisfiúk és kislányok, akikhez fehér köpenyben hajol le a mosolygós óvónéni. Valószínűleg körjátékot játszanak, mely az adott időszakban prioritást élvező közösségi nevelés egyik lehetséges alkalmá. Az ötvenes években az óvodák egy részében biztosítottak váltóruhát. Ez részben egészségügyi okokból történetett (tisztá ruha), illetve háttérben az egyenlőséget jelképező uniformizálás is állhat. Emellett sok esetben akár könnyebbséget is jelenthetett a szülőknek, mert nem kellett szégyenkezniük a kopott, netán szakadt otthoni ruhadarabok miatt, amit az ötvenes évek elején az óvodából való „lemorzsolódás” okaként is emlegettek.

A gyermeküket óvodától féltő, túlaggódó szülők meggyőzésére áll példaként Janika története.⁶⁰ Egy dolgozó asszony és brigádvezetője beszélgetését olvashatjuk a hetilapban arról, hogy az anya mennyire nehezen viselte azt, amikor első nap beadta napközibe a kisfiát. A brigádvezető győzködi, hogy jó helyen van a gyermek, az övéi semmi pénzért nem lennének máshol, és addig ő maga jól teljesítve tud dolgozni. Az anya szinte elégtételt érzett a nap végén, hogy sírt a gyermek, amikor érte ment, ám akkor még nem tudta, hogy valójában azért sír, mert nem szeretne hazamenni. Az óvodai propaganda mellett az írás mondanivalója a szülői ne-

⁶⁰ Gergely Miklós: Janika. *Ludas Matyi*, 1953. június 18. 9. 25. 4.

velés egyik hibája, a túlféltés, amely a Szülők Iskolája keretében is megvitattott téma volt az ötvenes évek elején.

„Szülők Iskolája” – a családi nevelés állami orientációja

A VKM a társadalom és a tanintézetek közötti szoros kapcsolat kialakítása érdekében kezdte el a szülői munkaközösségek kiépítését, a családi és az intézményi nevelési szintek közötti kapcsolat szervezetté tételét. Országos szervezet kiépítése volt a cél. A VKM ennek koordinálására megszervezte III/3. ügyosztályát. A szülői munkaközösségre vonatkozó jogszabályokat 1949-ben az óvodákra is kiterjesztették.⁶¹ A feladatok között 1950-ben megtalálhatjuk a következőt: „Gondoskodik a jobb nevelés érdekében a szülők továbbképzéséről.”⁶² A szülői értekezletek és főként a Szülők Iskolája volt a szülők közötti pedagógiai propagandamunka legfontosabb szervezeti formája a család–óvoda-kapcsolat megerősítése érdekében.⁶³ A pedagógiai felvilágosító munkát az 1948/49-es tanévben kísérleti jelleggel szervezték meg, de a következő évben már kötelezővé tették. A népszerűségének nem kedvezett, hogy pedagógiai helyett főként ideológiai nevelésre fókuszált, vagyis széles tömegek politikai oktatását kívánta megvalósítani, főként szovjet minta alapján.⁶⁴

Maga a *Ludas Matyi* is igyekezett gyereknevelési tanácsokat adni humoreszkek formájában. Országgh György egy értekezést írt a gyereknevelésről, amelyben kifejti, hogy rossz gyerek nincs, csak rossz szülő, mindenki gyakoroljon önkritikát, mert a gyerek a felnőttől tanul.⁶⁵

⁶¹ Révai Lili – Gál Erzsébet – Majzik Lászlóné (1975): *Szülők és nevelők*. Kossuth Kiadó, Budapest.

⁶² A vallás és közoktatásügyi miniszter 1213-41-1. V K. M. számú rendelete a Szülői Munkaközösségek működésére és újabb szervezésére vonatkozólag az 1950/51. tanévben. *Köznevelés*, 1950. szeptember 16. 6. évf. 17. sz. 85.

⁶³ *Szülők iskolája útmutató óvodák számára*. Tankönyvkiadó, Budapest. 1952.

⁶⁴ Komlói Sándor (1965): Az iskola és a család kapcsolata. In: Simon Gyula (szerk.): *Nevelésügyünk húsz éve 1945–1964. Tanulmányok a magyar népi demokrácia neveléstörténetéből*. Tankönyvkiadó, Budapest. 271–318.

⁶⁵ Országgh György: Értekezés a nevelésről. *Ludas Matyi*, 1956. május 31. 12. évf. 22. sz. 6.

A felnőtt minta fricskájáról karikatúra is született (6. kép).

6. kép. „– Nem, papa, ma este ne! Nagyon fárasztó napom volt ma az óvodában...”
(Forrás: *Esti játék*. *Ludas Matyi*, 1958. december 25. 14. évf. 52. sz. 10.)

Az angol humor rovatban megjelent rajz egy szoba részletét ábrázolja. A berendezés egy fotelből áll, ami alatt szőnyeg, mellette az ötvenes éveket jellemző egyszerű mintázatú, csonka kúp alakú burával rendelkező állólámpa látható. A kép bal alsó sarkában egy labda van. A fotelban egy kisfiú ül, mellette indián fejdíszben, négykézláb áll az apuka. A felirat tanúsága szerint játszani hívja csemetéjét, aki a felnőttektől elesett

kifogással hártja az esti játékot. Tipikus példája annak, amikor a gyerekek tükröt tartanak szüleik elé viselkedésükkel. A bírálat fókuszában a szülők állnak.

Megválaszolásra váró kérdések – megoldandó problémák

A szocialista tervutasításos gazdasági rendszernek a 3, majd 5 évre szóló tervelőirányzatai sok esetben teljesíthetetlen számokat programoztak elő a folyamatos fejlődés prezentálására. Az óvodák szervezési költségeit az éves népgazdasági tervek, fenntartási költségeit a fenntartó szerv költségvetése tartalmazta.⁶⁶ A megvalósításhoz biztosított települési költségvetés felhasználása körüli bürokratikus eljárások számos problémát vetettek fel, melyekre a lakosság választ várt. Ennek közvetítő fórumát látták el az újságok levelező rovatai. Ilyen távlatból nem tudni, hogy valós olvasói levelekről van-e szó, vagy fiktív, az újság szerzői által megfogalmazott üzenetekről. Az óvodákkal kapcsolatos, számon kérő írományok „aláírói” között találunk szülőket, de még óvodás gyerekeket is. Ezek főként a lap „Le a bürokráciával” rovatában jelentek meg, de 1950-ben a panaszládában olvashatunk arról, hogy vidéken, a „Március 15” termelőcsoport a kollektivizálás égisze alatt új istállót épít, amit éppen az óvoda mellé terveznek, pedig lenne hely máshol is a faluban.

Az illusztráció (7. kép) egy „ovoda” feliratú épületet jelenít meg, mellette a tervek szerint megvalósított cseréptetős istállóval, ahonnan egy tényleg fejű kandikál ki. Az óvoda nyitott ajtaja előtt falusi öltözetű fejkendő lány és kucsmás fiú áll csizmában, és fintorogva fogják be az orrukat. A terjengő trágyaszagot hullámos vonalak érzékeltetik. A kép látens üzenetet hordozva hívja fel a figyelmet arra, hogy az erőltetett fejlesztés több esetben átgondolatlan, egyéb szempontokat figyelmen kívül hagyó terveket szült.

Daragó Lacika 3 éves óvodás levelében azt nehezményezi, hogy második otthonukban, ahová 32-en járnak, nincsenek kényelmes ágyak. Pedig az ország összes többi óvodájában fekvőkúrát tartanak ebéd után, ők viszont csak a széken ülve vagy az asztalra borulva tudnak aludni. Sokan inkább hazaszöknek a délelőtti játék után, hogy otthon fekvé tudjanak pihenni. A levélíró a *Ludas* kéri, hogy segítsen, különben olyan ítéletet hoz az „óvodai bíróság”, mint amelyet Lúdas Matyi hozott Döbrögi felett. Ezt szimbolizálja, hogy a levél mellé készült rajzon a megyei tanács deresre húzva fekszik, és Lacika pálcával veri le rajta azt, hogy kihúzták a költségvetésből az ágyak fedezetét.⁶⁷

⁶⁶ 1953. évi III. törvény a kisdédóvásról. *Magyar Közlöny*, 1953. március 24. 9. sz. 72–73.

⁶⁷ Mi nem alszunk, ők nem hallják... *Ludas Matyi*, 1952. július 10. 8. évf. 28. sz. 6.

7. kép.

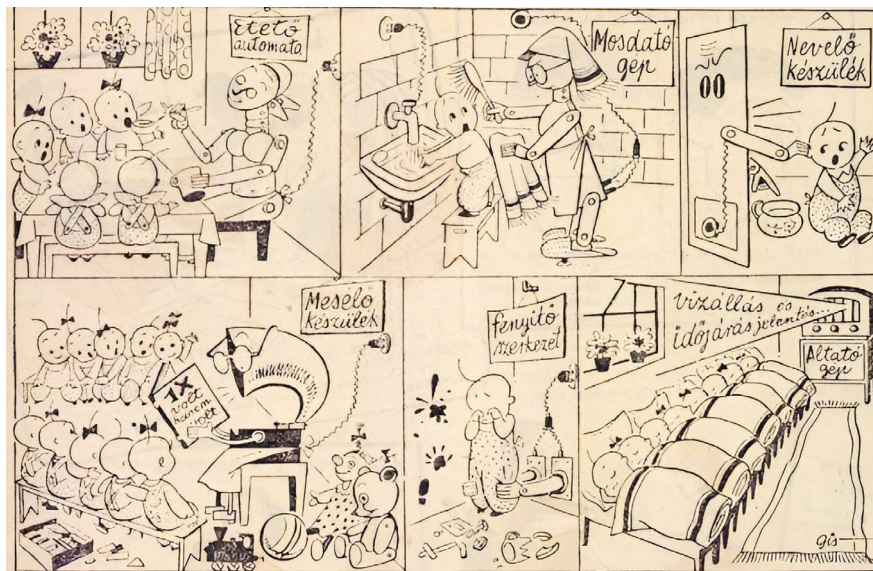
(Forrás: *Panaszláda. Ludas Matyi*, 1953. november 3. 6. évf. 45. sz. 8.)

Habár a propaganda számos eredményről szólt az óvodákat illetően, azért a hiányosságok is pellengérré kerülhettek a lapban a rendszer önkritikájaként. A felszerelési hiányra példa Csendes Pálné levele, aki nevével ellentétben nem maradt csendes. Lehet, hogy a névadás nem véletlen, felfogható a humor eszközeként, amikor egy tulajdonságot vagy éppen annak ellenkezőjét jeleníti meg a szerző. A levél szerint az előző év őszén rendeltek meg egy 35 literes zománcos lábast, de még mindig nem érkezett meg. Ennek hiányában 93 kisgyermek ételmezeje vált nehezebbé, és az újságon keresztül szeretnének az illetékesekre hatni.⁶⁸ Néhány számmal később már arról számol be a *Ludas*, hogy a megyei tanács oktatási osztálya vásárolt megfelelő méretű edényeket, vagyis hatásos volt a felhívás, az újság segített az elintézésben.⁶⁹ A vizsgált időszakban a szülők által olvasott sajtóorgánumok többször éltek ezzel a formulával. Látenesen ez is az eredményekről való beszámolást szolgálta a rendszert támogató közhangulat fokozására.

⁶⁸ A gyerekek számára főzni kell! *Ludas Matyi*, 1955. április 14. 11. évf. 15. sz. 8.

⁶⁹ *Ludas Matyi* elintézte. *Ludas Matyi*, 1955. június 9. 11. évf. 23.

Az óvodai infrastruktúrával kapcsolatos hiányosságok mellett a személyi problémák is említésre kerültek. A bővülő óvodahálózat megnövelte a képzett óvónők iránti igényt. A betegség, illetve a gyermekvállalás miatt kieső munkaeő helyettesítése azonban nem mindig volt megoldott. Ez ihlette Szegő Gizi karikatúráját. Ő volt Vasvári Anna mellett a viszonylag kevés számú női karikaturisták egyike. Több nővel, gyermekekkel foglalkozó, finom humorú rajza jelent meg a lapban.⁷⁰

8. kép. „A legifjabbak ezt a gépesítési tervet nyújtották be, mert »állítólag« nincs státusz a beteg óvónők helyettesítésére.”

(Forrás: A Könyvterjesztő Vállalat óvodájában. Ludas Matyi, 1955. április 7. 11. évf. 14. sz. 6.)

A rajz (8. kép) felirata szerint a gyerekek, az óvó néni helyettesítésén gondolkodván, a gépesítésben látják a megoldást. Ehhez el is készítették a maguk tervét. Automata etethetné a kicsiket, készülékek segíthetnék a szobatisztaság kialakítását, illetve a mesehallgatást, gép mosdathatna és altathatna (pl. rádió), és még külön szerkezetet is kitaláltak a sarokba állításhoz. Rejtett üzenete ez annak, hogy az óvónő nem gép, ő is hiányozhat betegség miatt. Ugyanakkor a gyerekek ellátásához szükség van felnőttre, mert gépekkel az óvó néni csak elméletben pótolható.

Az ötvenes évek vége felé, amikor egyre szélesebb rétegek gyermekei vettek részt az óvodai nevelésben, nagyobb arányban jelentett gondot a gyermekek elhelyezése az óvodák nyári zárása idejére. E téma képi megjelenítése ismét Szegő Gizi grafikus által született.

⁷⁰ Gyöngy Kálmán (2008): i. m.

9. kép. „– Nyári szünet van az óvodákban, pincér bácsi...

Kérünk négy turmixot és egy doboz építőkockát!”

(Forrás: Egyetlen megoldás. Ludas Matyi, 1959. augusztus 13. 15. évf. 33. sz. 4.)

A 9. képen egy, elsősorban a felnőttek szabadidős tevékenységének helyszínét jelentő eszpresszó belsejének részlete szolgáltatja a háttérrel. Az asztaloknál nyári ruhás kisfiúk és copfos kislányok ülnek. A kép bal oldalán az egyik kisfiú feltartott ujjal jelez a pincérnek, hogy rendelni szeretne. A szövegből derül ki, hogy nyári szünet van az óvodában, ezért töltik az idejüket az eszpresszóban. A turmix mellett szeretnének játszani, így egy doboz építőkockát is rendelnek.

Az 1953. évi kisdedovási törvény azt deklarálta, hogy „az óvoda a munkaszüneti napok kivételével [...] egész éven át működik”. Ugyanakkor az óvodák működésére vonatkozó szabályozások lehetővé tették nyáron a takarítási szünetet.⁷¹ Ezen időszakra a szülők maguk gondoskodtak gyermekük felügyeletéről, illetve igény szerint a legközelebbi nyitva tartó óvoda látta el a gyerekeket.

⁷¹ Lesz helyük a kisgyermeknek az óvodák tatarozása idején is. *Népszava*, 1958. július 24. 86. évf. 173. sz. 8.

Összegzés, következtetések

E mikro kutatás kísérletet tett a vizsgált időszak óvodaügyének az „óvodahasználók” szemszögéből történő bemutatására egy sajátos forrás elemzésével. Az ötvenes években a vezető párt által előírt agitációs feladatok nyomán a szöveges és képi interpretáció többsége propagandisztikus jellegű volt a *Ludas Matyi* szatirikus hetilapban. Az elemzett tematikus csomópontok (pl. óvodahálózat-bővülés) tekintetében jellemző az eufemisztikus kifejezőmód. A „sztálini és poszt sztálini időszak” újságírásában érvényesülő konkrét vagy látens kritika szükségessége 1958/59 fordulóján egy Politikai Bizottság által kiadott határozatban került megerősítésre. A sajtóval foglalkozó dekrétum az újságírás kötelezettségei közé sorolta az építő jellegű segítő bírálatot.⁷² Éppen ezért a kutatás szövegkorpuszában is fellelhető a hivatalosan közvetített bírálat, több esetben a bírálat konkrét alanya is megállapítható (pl. szülők, települési tanács). Az óvodaügy „kistémaít” illusztráló rajzok többsége elbeszélő, rövid szöveggel kísérve. Az államirányítás részéről jelentkező nevelő célzatú humor megkövetelése rányomta bélyegét mind az írások, mind a rajzok stílusára.⁷³ A bemutatásukkal mégis formálódhat az óvodai nevelés azon mozaikja, amikortól az iskoláskor előtti nevelés ideológiai céloktól vezérelve állami fenntartású intézményi keretben került megszervezésre. Ebből következően a tanulmány ajánlható mindazoknak, akik érdeklődnek az intézményes nevelés történetének e sajátos „szelete” iránt, illetve segítheti az óvodákra vonatkozó tudás differenciálódását.

A hazai magyar nyelvű sajtóirodalom szövegkorpuszában elemzése keretében egy jövőbeli lehetőség az „ötvenes évek” óvoda fogalmának a kettős képek, metaforák vizsgálatával történő meghatározása.

⁷² Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata a sajtó helyzetéről, feladatairól, 1958. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1964. 163–170.

⁷³ Demeter Zsuzsanna (1986): i. m. 180.; Takács Róbert (2003): i. m. 54.; Takács Róbert (2006): i. m. 101.